

آزادسازی موصل؛ فرایندها و چشم‌اندازها

دکتر جعفر حق‌پناه*

اشاره:

عملیات آزادسازی موصل، حدود ۳۰ ماه پس از سقوط و اشغال این شهر به دست تروریست‌های تکفیری موسوم به دولت اسلامی عراق و شام (داعش) در حال انجام است. مجموعه‌ای بزرگ و مجهز و در عین حال ناهماهنگ و رقیب با یکدیگر، از ارتش عراق گرفته تا قوای پیشمرگه کرد و نیروهای شیعی (حشد الشعبی) و عشایر اهل سنت (حشد الوطنی) در کنار پشتیبانی هوایی و تدارکاتی نیروهای ائتلاف بین‌المللی ضد تروریسم به رهبری ایالات متحده آمریکا در این نبرد پیچیده و نه چندان کوتاه‌مدت مشارکت دارند. پیچیدگی و طولانی‌مدت شدن جنگ در موصل تنها ناشی از نحوه عملیات تدافعی و مقابله‌ای داعش در به کارگیری شیوه‌های متنوع نبرد چریکی - شهری و یا حتی حضور یک میلیون جمعیت ساکن در موصل نیست. در واقع ترکیب نیروهای داخلی و خارجی ضد داعش و اهداف معارض و عملکرد رقابت‌آمیز آنهاست که به پیچیدگی این عملیات افزوده و وضعیت آینده این شهر و به طور کلی عراق پس از آزادسازی موصل را با ابهام بیشتری مواجه می‌گرداند. در ادامه برخی از همین ملاحظات مورد کنکاش قرار می‌گیرند.

مقدمه

سقوط شهر موصل در خردادماه ۱۳۹۳، بسیار سریع و غافلگیرانه رخ داد و شمار اندکی از عوامل و عناصر گروه نوظهور دولت اسلامی عراق و شام (داعش) که بعدها به دولت اسلامی تغییر نام داد به نحوی مشکوک و به سرعت توانستند، دومین شهر بزرگ عراق را به تصرف در آورند. لشکرهای کاملاً مجهز ارتش عراق بدون انجام مقاومت، تجهیزات خود را رها کردند و هزیمت گزیدند. اما ۳۰ ماه پس از این واقعه بعید به نظر می‌رسد که سقوط دوباره موصل و تصرف آن، این بار توسط ارتش

عراق چندان سهل و آسان باشد و داعش به راحتی از آخرین سنگر خود در عراق خارج شود. به همین دلیل با گذشت یک ماه و نیم از آغاز عملیات آزادسازی موصل، هنوز جنگ در حومه این شهر بزرگ محدود مانده و با وجود محاصره تقریباً کامل موصل، داعش به شدت مقاومت می‌کند. واقعیات میدانی، تنوع ترکیب نیروهای مهاجم و عملکرد آنها نیز در وضعیت نبرد موصل مؤثر هستند و آینده این شهر و به عبارتی عراق پس از آزادسازی موصل را رقم خواهند زد که در این نوشتار به برخی موارد مرتبط با روند این عملیات و پیامدهای اقدامات جاری در جنگ با داعش می‌پردازیم.

تمهیدات آزادسازی موصل

ماهیت تروریستی تکفیری داعش و اقدامات غیرانسانی آنها به گونه‌ای بود که از همان ابتدای ظهور و تصرف موصل و سایر

دولت مرکزی با محوریت شیعیان در بغداد استفاده کرده و توانسته بخش قابل توجهی از اهل سنت و عشایر ناراضی از وضع موجود به‌ویژه در دولت مالکی را نیز با خود همراه نماید.

با این همه، پس از جابه‌جایی قدرت در بغداد، روی کار آمدن حیدر العبادی و همراهی نسبی اهل سنت عراق و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای با وی، شکل‌گیری حشدالشعبی بنا به فتوای آیت‌الله سیستانی و کاهش حمایت‌های ترکیه، قطر و عربستان از داعش با توجه به دیگر مشکلات و سایر اولویت‌های آنها، این گروه تکفیری از نیمه دوم سال ۲۰۱۵ به موضع تدافعی افتاد و نواحی تحت کنترل خود را حتی در استان نینوا و پیرامون موصل یکی پس از دیگری از دست داد. بازپس‌گیری پایگاه هوایی قیاره در جنوب موصل طی تابستان امسال گام مهم ارتش عراق و نیروهای ائتلاف بین‌المللی ضد داعش برای نهایی‌سازی طراحی‌ها و هماهنگی‌ها جهت آزادسازی موصل بود. سرانجام این عملیات با مشارکت ۳۰ هزار نیرو در نیمه مهرماه آغاز گردید. علاوه بر ارتش عراق که عهده‌دار مأموریت اصلی یعنی تصرف موصل است، نیروهایی از پیشمرگه در محور مخمور و بعشیکه حضور دارند. نیروهای شیعی حشدالشعبی آزادسازی شهر تل عفر و قطع محورهای مواصلاتی مورد استفاده داعش در مرز سوریه و عراق را بر عهده دارند. گروه‌های عشایر اهل سنت که در قالب حشدالوطنی سازماندهی شده‌اند نیز در محورهای جنوبی موصل حضور یافته‌اند.

مناطق سنی‌نشین عراق نوعی انزجار عمومی و اجماع فراگیر برای مهار و مقابله با این تهدید جهانی را فراهم آورد. هرچند عواملی مانند حمایت برخی قدرت‌های منطقه‌ای از داعش و میزان خشونت و اقدامات مبتکرانه و غافلگیرانه این گروه و نیز انفعال و غافلگیری و ناهماهنگی ائتلاف ضد داعش موجبات تداوم حیات ۳۰ ماهه این جریان تکفیری را فراهم آوردند، اما در عین حال مقدمات و تمهیدات وارد آوردن ضربات نهایی به داعش و بازپس‌گیری موصل نیز در همین مدت فراهم آمد.

مسئله بازنگری در ساختار سیاسی عراق
مهمترین مسئله عراق آینده پس از آزادسازی
موصل خواهد بود که در قالب آن موضوعات
مهمی مانند وضعیت کردها و اهل سنت
می‌بایست تعیین تکلیف شوند.

پس از آزادسازی شهرهای رمادی، فلوجه و تکریت و نیز شهر ایزدی‌نشین شننگال، محدوده متصرفات داعش به مناطقی از استان نینوا با مرکزیت موصل محدود گردید. این شهر تاریخی علاوه بر اهمیت نمادین در تداوم بخشی به اندیشه و سنت خلافت اسلامی، برای داعش از اهمیت راهبردی هم برخوردار بوده است و کانون اتصال با داعش سوریه با مرکزیت رقه به شمار می‌آید. اما صرف نظر از جنبه مذهبی و اندیشه خلافت، جریان بعثی پیوند یافته با داعش نیز از مقطع فروپاشی رژیم صدام حسین در سال ۲۰۰۳ تاکنون همواره از این منطقه به عنوان گرانگه اقدامات مخرب خود علیه

در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی نیز همین روال کمابیش طی شد. البته در این سطح نیز مشکلات سابق به قوت خود باقی هستند. اما در خصوص آزادسازی داعش، اجماع نظر کلی میان همه قدرت‌های رقیب وجود دارد. به‌ویژه ایالات متحده در واپسین ماه‌های ریاست جمهوری باراک اوباما برای تأثیرگذاری به فرایندهای انتخاباتی ریاست‌جمهوری و ایجاد یک میراث ماندگار برای اوباما از انگیزه و تحرک بیشتری برخوردار بود. در اواخر مهرماه برت مک کورگ نماینده ویژه آمریکا در ائتلاف بین‌المللی ضد تروریسم و اشتون کارتر وزیر دفاع به بغداد و اربیل سفر نمودند. مقامات آمریکایی همچنین در اقناع مقامات ترکیه برای نحوه حضور در عراق و منع آنان در مداخله مستقیم در این عملیات و هماهنگ‌سازی کشورهای اروپایی فعال بودند. با این حال با توجه به تغییر قریب‌الوقوع در هیئت حاکمه آمریکا، نحوه عملکرد این کشور در مرحله پس از آزادسازی موصل مبهم به نظر می‌رسد. این ابهام و تردید در مورد نقش و عملکرد سایر دولت‌ها مانند ترکیه و عربستان سعودی نیز کمابیش صدق می‌کند.

چالش‌ها و مواضع

استان نینوا با مرکزیت موصل به دلایل زیر نه تنها برای گروه‌های قومی و مذهبی عراق بلکه برای سایر دولت‌های مرتبط و ذی‌نفع در پرونده عراق از اهمیت راهبردی برخوردار است.

- حضور تاریخی گروه‌های قومی و مذهبی عراق که کردها، عرب‌های اهل سنت، ایزدی‌ها، مسیحیان آشوری، ترکمانان شیعه و سنی را در برمی‌گیرد. ارتباط و اتصال همه این گروه‌ها و طوایف به قدرت‌های خارجی به نوبه خود بر حساسیت‌های مربوط به آینده این ناحیه می‌افزاید؛ به‌ویژه که بسیاری از شهرهای این استان مانند تل‌عفر، بعشقه، سنگال و موصل بافت چند قومی - مذهبی دارند.

- مجاورت این ناحیه با مرزهای سوریه و ترکیه از عوامل دیگر عطف حساسیت قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی به استان نینوا است، به‌ویژه که در حال حاضر مسئله مبارزه با داعش در سوریه، آینده این ناحیه را به مرز با آن کشور و تحولات مبارزه با این گروه در سوریه پیوند زده است.

- تلاش کردها برای گسترش محدوده سرزمینی خود و تمهید شرایط برای تعبیر در ساختار سیاسی عراق جدید با تحولات در

برای انجام این عملیات طبعاً نیاز به هماهنگی‌های زیادی در سطح داخلی و خارجی بوده است. چرا که اساساً پیدایش داعش و تشدید فرقه‌گرایی در عراق محصول گسست‌های فعال و تراکم قومی و مذهبی در این کشور و مداخلات خارجی بود و علی‌القاعده رفع این فتنه هم بدون ایجاد حداقل اجماع در داخل میان طوایف شیعه، سنی و کرد و قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای امکان‌پذیر نبوده و نیست. در همین چارچوب طی ماه‌های اخیر مذاکرات فشرده‌ای میان رهبران و احزاب عراقی صورت گرفته است. نخبگان اهل سنت که در جریان برکناری وزیر دفاع دچار اختلافات داخلی و چالش با دولت عبادی شده بودند، در مورد فرایند آزادسازی موصل و نحوه مشارکت خود در این عملیات و اداره موصل پس از آزادی به توافقاتی کلی با دولت و سایر گروه‌ها رسیدند. مسعود بارزانی رهبر حزب دموکرات کردستان عراق نیز پس از پنج سال به بغداد سفر کرد. برخلاف فضای پرتنش رسانه‌ای میان بغداد - اربیل این سفر در کاهش تنش‌ها و هماهنگ‌سازی میان حکومت اقلیم کردستان و دولت مرکزی نقش زیادی داشت. در اوایل آبان‌ماه نیز عمار حکیم رئیس مجلس اعلیٰ نیز به اربیل سفر نمود. سفر وی با توجه به بروز درگیری‌های محدود میان نیروهای حشدالشعبی و پیشمرگه‌ها در ناحیه توزخورات، برای بهبود تعاملات از اهمیت زیادی برخوردار بود. البته این مذاکرات و حتی توافقات به هیچ وجه به معنای حل مسائل فی‌مابین شیعیان، اهل سنت و کردها نیست.

موصل و تعیین تکلیف داعش و اهل سنت عراق گره خورده است. کردهای عراقی تمایلی ندارند تا از مناطقی که اخیراً در حوالی موصل تصرف کرده‌اند، از جمله از شهر بعشيقه عقب‌نشینی کنند.

- حضور انبوه و ریشه‌دار بقایای عناصر بعثی و کادرهای نظامی اطلاعاتی رژیم صدام حسین و سابقه نارضایتی مردم و عشایر غرب عراق از دولت مرکزی عامل دیگری است که آینده‌ساز سیاسی این ناحیه و کل عراق را در معرض ابهام و چالش‌های مضاعف قرار می‌دهد. به واقع مسئله موصل، پاکسازی این شهر از شش تا ده هزار جنگجوی داعشی نیست. به‌رغم برخی تحلیل‌گران پیوند اجتماعی این گروه با عشایر و نیروهای سیاسی و نظامی این منطقه به گونه‌ای است که در آینده نیز ممکن است تحت عناوین دیگر، گروهی مشابه ظهور کرده و خود را نماینده مطالبات معوقه اهل سنت عراق معرفی نماید.

- مداخلات خارجی به بهانه جنگ با داعش. برخی قدرت‌های منطقه‌ای مانند ترکیه کوشیده‌اند به بهانه مبارزه با داعش برای مداخلات خود در امور داخلی عراق مشروعیتی دست و پا کنند. نیروهای نظامی ترکیه با وجود فعالیت صریح دولت مرکزی عراق و حتی برخی گروه‌های کرد، اهل سنت و ترکمان با حضور این نیروها در پایگاه بعشيقه در حوالی موصل، همچنان به حضور خود ادامه می‌دهند. به واقع ترکیه به دلیل نداشتن متحدان سنتی نیرومند، چاره‌ای جز حضور و مداخله مستقیم در عراق ندارد.

- ابهام در مورد راهبرد دولت آتی ایالات متحده در مورد عراق از دیگر ابهامات فراروی آینده این کشور و طرح‌های مبارزه با داعش است. هرچند دونالد ترامپ در شعارهای انتخاباتی خود مکرراً به این موضوع به عنوان اولویت سیاست خاورمیانه‌ای آمریکا اشاره کرده است، اما نمی‌توان به صداقت و توانمندی و انگیزه این دولت برای مبارزه با داعش و همکاری با دولت‌ها و نیروهای اصیل ضد جریان تکفیری اعتماد چندانی داشت.

نتیجه‌گیری

فرایند آزادسازی موصل و جنگ با داعش در عراق و میزان هماهنگی و توافق یا ناهماهنگی و رقابت میان نیروهای عراقی و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، صرفاً آینده موصل و ساکنان آن را رقم نخواهد زد. چنانچه گفته شد، حساسیت بسیار زیادی از

ناحیه طوایف و گروه‌های مذهبی، قومی عراق و دولت‌های متحد آنان نسبت به این محدوده و ساکنان آن وجود دارد. به واقع بسیاری از چالش‌های واقعی و اصلی عراق که تاکنون به دلیل اولویت و تمرکز داخلی و خارجی به مبارزه با داعش در حاشیه بوده‌اند، بار دیگر به متن سیاست در عراق باز خواهند گشت. مسئله بازنگری در ساختار سیاسی عراق مهمترین مسئله عراق آینده پس از آزادسازی موصل خواهد بود که در قالب آن موضوعات مهمی مانند وضعیت کردها و اهل سنت می‌بایست تعیین تکلیف شوند. از هم اکنون زمزمه‌هایی مبنی بر حرکت به سوی نظام کنفدراسیونی شنیده می‌شود. البته همانند گذشته، مسئله عراق، مسئله‌ای صرفاً مربوط و بر عهده نیروهای اجتماعی و سیاسی عراقی نیست. بنابراین وزن و تأثیرگذاری پیش‌ران‌های خارجی در شکل‌دهی به آینده عراق را نیز نمی‌توان نادیده گرفت. اما هم‌چنان می‌توان امیدوار بود طوایف عراقی و قدرت‌های مداخله‌گر با عبرت‌آموزی از تجربه داعش و خسران همگان از این ناحیه طرحی نو برای نظم‌سازی در عراق پس از آزادسازی موصل در اندازد.

